

Atatürk Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Atatürk Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Atatürk dönemine kadar, Türkiye'nin Arap Yarımadası'yla ilişkilerinin modern dönemdeki arka planı, temelde iki dinamik tarafından şekillendirilmekteydi: (a) Osmanlı Devleti idaresi altında XIX ve XX. yüzyıllarda Âl-i Suud ve Mekke-Medine'yi yöneten Şerif hanedanıyla ilişkiler ve (b) I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen Arap İsyanı ve sonrasındaki gelişmeler. Osmanlı döneminde her ne kadar Hicaz bölgesi Şerif ailesinin kontrolünde olsa da XVIII. yüzyıl başından itibaren Suudiler/Vahhabiler Arabistan Yarımadası'nda hızla güç kazanmaya başladı. Bölgeye müdahale eden yabancı güçlerle de temas kuran ve askeri gücünü artıran Suudiler, özellikle I. Dünya Savaşı şartlarında daha da zemin kazanarak, yarımadadaki konumlarını iyice sağlamlaştırdı. Özellikle İngilizlerce desteklenen Hicaz hâkimi Şerif Hüseyin önderliğindeki Arap İsyanı sonrası, 1918'de savaş sona erince Arap Yarımadası'nda müstakil olarak hareket eden beş yeni devlet-benzeri politik entite ortaya çıktı: Hicaz Krallığı (Şerif Hüseyin), Yemen İmamlığı (İmam Yahya), Asîr Bölgesi (Muhammed İdrisî), Şemmar Emirliği (İbn Reşid) ve Necid Sultanlığı (Sultan Abdülaziz b. Suud). Suudi Arabistan'ın, yarımadanın neredeyse tamamına hakim olduğu ve resmi kuruluşunu ilan ettiği tarih 1932 yılıysa da, İbn Reşid'in elindeki Riyad Kalesi'ni ele geçirdiği Ocak 1902 tarihi devlet olarak asıl teşekkül tarihidir. I. Dünya Savaşı sürecinde faaliyetlerini Orta Arabistan'la sınırlı tutan ve Arap İsyanı'na doğrudan askeri destek vermeyen Suudiler, bilahare 1924'te İngilizlerin himayesinde ve Şerif Hüseyin öncülüğünde kurulan Hicaz Hâşimî Krallığı topraklarına saldırıp burayı da topraklarına kattı. Suudilere karşı İngilizlerden beklediği desteği bulamayan Şerif Hüseyin, Akabe üzerinden Arabistan'ı terk etti ve bir daha da geri dönemedi.

Bu askeri hareketin ardından, 1926'da genç Türkiye Cumhuriyeti, yeni Suudi devletini tanıdı ve resmi ilişki kurarak Cidde'de bir maslahatgüzarlık açtı. Bilahare İbn Suud, unvanlarından sultan kelimesini çıkararak kendisini Hicaz sultanı ve Necid meliki ilân etti. Bu süreçte, 3 Mart 1924'te TBMM'nin Hilafet'i ilga etme kararından birkaç gün sonra, Şerif Hüseyin Mekke'de kendisini Halife ilan etmiş, ancak bu adımı Türkiye'de ve İslam dünyasının geri kalan kısmında tepkiyle karşılanmıştı. Ankara'nın 8 Ocak 1926'da İbn Suud'u bağımsız bir devlet olarak tanıma kararında Hilafet kurumuna dair Şerif'le yaşanan bu gerginliğin ve Suudilerle ortak hasma karşı işbirliğine gitme düşüncesinin payı da şüphesiz büyüktür.

Atatürk ve genç cumhuriyetin özelde Suudi devletine, genelde ise Araplara yönelik tutum ve politikası, dönemin Başbakanı ve Atatürk'ün yakın silah arkadaşı İsmet İnönü'nün hatıralarında şu şekilde ifade edilir: *"Biz, milli mücadeleye başladığımız zaman, Araplara gösterilebilecek saf yürek ve iyi niyet delilini hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette göstermiştik. Bizim bulduğumuz hal şekli şudur: Osmanlı İmparatorluğundan çıkan Türk milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyor ve Arap milletini kendi evinde, kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak salahiyetinde görüyor ve gösteriyordu..."*

Öte yandan, Misak-ı Milli'nin, Osmanlı Devleti'nin Arap tebaasının mukadderatının yine doğrudan kendilerince belirlenmesini öngören birinci maddesi uyarınca; Lozan Antlaşması görüşmeleri esnasında Türk delegasyonu, Mustafa Kemal Atatürk'ün yönlendirmesi ve telkinleriyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını savunmanın yanında, Ortadoğu Araplarını da müdafaa etmiş ve onların da kendi kaderlerini belirleme haklarının olduğunu dile getirip, bunun

tutanaklara geçirilmesini sağlamıştı. Arap halklarının istiklallerini kazanmaları, bu dönemde Ankara'nın bölgede kendine müttefik bulma ve I. Dünya Savaşı'nda düşman kamplarda mücadele ettiği Avrupalı büyük güçlerin bölgedeki etkisini kırma açısından da stratejik bir hedef teşkil etmekteydi. Buna ilaveten, Batılı büyük güçlerle hasmane ilişkiler, Ortadoğu ülkeleri ve Arap milletleriyle iyi ilişkileri önemli bir kazanım haline getirmekteydi. Buna rağmen, Arap ülkelerinde güç kazanan milliyetçi çevreler ve Türkiye'de laikliğin benimsenmesi gibi dinamikler, yakınlaşmanın sınırlarını belirlemekteydi.

1926 yılı itibarıyla resmen başlayan Atatürk dönemi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde ilk önemli gelişme, 7 Mayıs 1926'da Reis-i Cumhur Mustafa Kemal imzalı bir kararnameyle, İbn Suud nezdinde mümessil (siyasi temsilci) sıfatıyla Süleyman Şevket Bey'in [daha önce İran'ın Tebriz şehrinde baş şehbender], mümessillik başkitabetine müşavir olarak eski Yemen valisi Mahmud Nedim Bey ve şehbender vekili unvanıyla da İskenderiye Şehbender Vekili Feridun Fahri Bey'in nasbolunmasıdır. Nitekim Süleyman Şevket Bey, 25 Mayıs 1926'da Cidde'de resmen göreve başladı [Mekke'ye gayrimüslimlerin girememesine dair dini hüküm nedeniyle, kordiplomatik temsilcileri Cidde'de mukimdi]. Başlangıçta muvakkaten yapılan bu atamalar bilahare daimi elçilik seviyesine yükseltilmiş olup; Atatürk'ün, İbn Suud'u ilk olarak tanıyan uluslararası güç unvanıyla, yeni devlet nezdinde oynamaya talip olduğu önemli rolün de işaretçisidir.

Mayıs 1926'da diplomatik temsilci atanmasını takiben bir diğer önemli gelişme, Haziran 1926'da Mekke'de toplanan Hicaz meseleleri kongresine Kral'ın mektubuyla Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan ve resmen davet edilmesi; buna mukabil Ankara'nın Edip Servet (Tör) Bey'i [Hâlife'nin (Abdülmeccid Efendi) eski seryaverlerinden, o sırada İstanbul mebusu] Türkiye'yi temsilen delege olarak göndermesidir. Bu noktada, Türk delegesinin resmi sıfatla mı yoksa gayriresmi surette gözlemci olarak gittiği/gönderildiği hususunda iki ayrı görüş bulunur. Türk dış politikası tarihçisi Armaoğlu, Türkiye'nin kongreye "gayri resmi temsilci" gönderdiğini ifade ederken; Atatürk'e yakın isimlerden Falih Rıfkı Atay ise Edip Servet Bey'in kongreye bizzat Atatürk tarafından seçilerek kendisini temsilen gönderildiğini ve Türkiye'nin "Batılı ve laik" kimliğini İslam dünyasından katılan hâzirûna vurgulamak için özel olarak talimatlandırıldığını rivayet eder. Daha ziyade Hacc'a dair konuların görüşüldüğü, Hindistan ve Mısır delegasyonlarının daha aktif katıldığı bu ilk kongrenin ardından, benzer içtimaların her yıl yapılacağı ilan edilse de bu formatta bir daha toplanılamamıştır.

Türk-Suud ilişkilerindeki ilk mühim yazılı akit ise 3 Ağustos 1929 tarihli dostluk anlaşmasıdır. Suud'u tanıyan ilk ülke sıfatıyla Türkiye'nin ilişkileri ahdi bir zemine oturtma çabasının bir ürünü olan bu anlaşma taslağı, bizzat Atatürk'ün nezaretinde hazırlanmış ve ikinci sefir Abdülgani Seni Bey'in göreve başlaması vesilesiyle Melik Abdülaziz b. Suud'a sunulmuştu. İkili ilişkiler açısından son derece önemli olan bu metinle, Türkiye Cumhuriyeti Suud ailesinin kurduğu Hicaz ve Necid Krallığı'nın siyasal bağımsızlığı ve ülkesel bütünlüğünü kabul ettiğini ortaya koydu; Suud hükümeti de Ankara'da bir sefaret tesis etme iradesini bildirdi. Ancak bu anlaşmanın doğurduğu olumlu havaya rağmen, Türkiye 1931'de Kudüs'te toplanan İslam Kongresi'ne katılmadı.

İkili ilişkilerin Atatürk dönemindeki zirve noktalarından biri, Melik Abdülaziz'in, Hicaz Umum Valisi ve Dışişleri Bakanı unvanlı oğlu Emir Faysal başkanlığındaki Suudi heyetinin 8-23 Haziran 1932 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretidir [Emir Faysal bilahare 1964-1975 yılları arasında Suudi Arabistan'ın üçüncü kralı olarak tahta çıkacaktır]. Uzun bir geziye çıkan ve bu seferde İtalya, İsviçre, Fransa, Britanya, Hollanda, Almanya, Polonya, Sovyetler Birliği, Türkiye, İran, Irak ve Kuveyt'i ziyaret eden Emir Faysal önce 8 Haziran'da İstanbul'a vardı, bilahare 12 Haziran'da Ankara'ya geçerek burada Atatürk'le görüştü. Emir Faysal, İstanbul'da Türk basınına verdiği mülakatta şu ifadeleri kullanarak Türk-Suudi dostluğunu ve Atatürk'ü övdü: "*Çok sevdiğim Türkiye'ye bir ecnebi olarak geldiğimiz halde, bize*

yabancı bir diyarda bulunduğumuz hissi hiç gelmiyor. Bu gayet tabiidir, çünkü asırlarca beraber yaşadığımız bu kardeş memlekete bir yabancı gibi değil bilakis ayrılığın ve uzun yılların hasretini çok derin hissederek geldik. On sene evvel bir olan bu iki ülkeyi birbirinden ayıran tarihi hadiseler, coğrafi hudutlar bu iki kardeş milletin kalpten gelen samimiyetini yıkamamıştır. İki memleket münasebatının dostane olduğunu söylemeyi zait görüyorum. Kardeş iki millet her zaman dosttur ve dost kalacaktır. Ankara'da üç gün kalarak yüksek şahsiyetlerinin hayranı ve takdirkârı bulunduğum Reisicumhur hazretlerine, melik hazretleri tarafından yazılmış bir teşekkür mektubunu takdim edeceğim."

Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün konuk Emir onuruna verdiği ziyafette bütün vekiller ve erkân-ı hükümet de hazır bulundu; Emir Faysal başkentte ayrıca İş Bankası ve çeşitli kamu kuruluşlarını ziyaretinin yanısıra, Kırıkkale'ye de geçerek fabrikalarda incelemelerde bulundu, 15 Haziran'da ise İstanbul'a döndü. Bilahare vapurla Batum'a, oradan da İran Şahı'nın misafiri olacağı İran'a gitti; ardından Irak'ı ziyaret ettikten sonra ülkesine geri döndü.

Bu ziyaretin ardından 22 Eylül 1932 tarihinde Hicaz ve Necid Krallığı'nın ismi değişti ve "Suudi Arabistan Krallığı" olduğu ilan olundu. 1926'da olduğu gibi 1932'de de yeni devletin kuruluşunu ilk tanıyan ülke, Atatürk'ün reisicumhuru olduğu Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bizzat Atatürk tarafından Suudi Arabistan nezdinde görevlendirilen Türk sefirler ve görev sürelerinin yanısıra, sözkonusu sefirlerin görev yıllarına yansıyan bazı önemli ikili/bölgesel düzeydeki gelişmeler şu şekilde hülasa edilebilir:

Süleyman Şevket Bey: 25.05.1926 - 10.10.1927 [Hicaz ve Necid Krallığı nezdindeki diplomatik temsilciliğe geçici olarak Süleyman Şevket, Mahmud Nedim ve Feridun Fahri beylerin tayinleri; Türkiye'yi ziyaret etme niyetinde olan Hicaz Emiri Faysal'ın bu ziyaretinin, Ankara'daki temsilcilikleri henüz hizmete açılmadığı için ertelenmesi; Şerif Hüseyin tarafından el konulan Hicaz'daki Türklere ait malların İbn Suud tarafından iade edilmesi]

Abdülgani Seni Yurdman: 10.10.1927 - 31.07.1931 [3 Ağustos 1929 tarihinde akdedilen ve Türk-Suudi ilişkilerinin ilk yazılı muahedesi sayılan ikili dostluk antlaşmasının imzalanması; 1930 yılında Türkiye'nin Hicaz ve Necd Temsilciliği'nin ortaelçilik düzeyine yükseltilmesi ve Abdülgani Seni Bey'in elçilik maslahatgüzarlığına tayini]

Ahmet Lütfullah Bey: 05.09.1931 - 30.08.1932 [Hicaz ve Necid Meliki Abdülaziz ibn Suud'un oğlu Emir Faysal'ın Türkiye ziyareti için uzun zaman sürdürülen hazırlıklar sonucunda, 8-23 Haziran 1932 tarihlerinde Emir Faysal'ın Avrupa gezisi kapsamında İstanbul ve Ankara'yı ziyareti, Atatürk'le görüşmesi]

Celal Arat: 16.12.1932 - 30.09.1936 [Irak, Suriye, Hicaz ve Doğu Ürdün hükümetleri arasında gümrük birliği tesis edilmesi; Hicaz'dan bazı talebelerin yüksek mühendislik ve tıp tahsili için Türkiye'ye gönderilmesi; ayrıca Türkiye harp ve tayyare okullarında okumak üzere 10 Suudi öğrencinin kabulüne dair anlaşma; Hicaz ile Mısır arasında bir dostluk anlaşması tesis edilmesi; Mayıs 1936'da Irak ile Suudi Arabistan arasında dostluk anlaşması imza edilmesi]

Muhiddin Raşit Paysal: 25.10.1936 - 09.06.1937 [Muhiddin Raşid Bey'in Yemen Hükümeti nezdinde de Türkiye Cumhuriyeti hükümetini temsile memur kılınması]

Talat Acarer: 09.06.1937 - 03.01.1938 [Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında tesis olunan Sadabad Paktı'na Suudi Arabistan'ın da katılması için Ankara'nın diplomatik girişimlerde bulunması, ancak Riyad'ın henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı için katılımın gerçekleşmemesi]

Sadullah Gören: 04.01.1938 - 01.12.1941 [Suudi Arabistan'ın Hatay Meselesi'nde Britanya tarafından teşvik edilmesine rağmen, Ankara ile ilişkileri bozmamak için sessiz kalmayı tercih etmesi; 10 Kasım'da Atatürk'ün vefatı]

üzerine Suudi Dışişleri Bakanı Emir Faysal'ın taziye telgrafı]

Atatürk dönemi Türk matbuatına yansıyan Suudi Arabistan'a dair haberlerde öne çıkan diğer bazı hususlar ise şu şekilde özetlenebilir: 1934 yılı boyunca, Suudi Arabistan ile İmam Yahya liderliğindeki Yemen arasında yaşanan Necran bölgesi ve diğer topraklara dair sınır ihtilafları ve buna bağlı çatışmalarla uluslararası gelişmeler; 1930 ve 1932'de zaman zaman gündeme gelen, Melik İbn Suud'un Hilafet taraftarı olmadığına ve kendisinin hilafet iddiasında bulunmadığına dair beyanatları; Suudi Arabistan'ın 1933'te uçuş eğitimi görmek üzere Türkiye'ye talebe gönderme isteğinin Ankara tarafından kabul olunması; 1935'te Sadabad Paketi'ne Suudi Arabistan'ın da katılımına dair görüş ve beyanatlar [Türkiye Suud hükümeti Milletler Cemiyeti'ne dahil olmadığı için pakta üye olamadı; Türkiye bu hususu desteklese de Afganistan'ın muhalefeti de bu sonuçta etkili oldu]; Suudi Veliyaht Emir Suud'un 1935'teki Avrupa ziyareti vesilesiyle Türkiye'yi yeniden ziyaret etme ihtimali [ancak bu ziyaret gerçekleşmedi]; 1937 yılı sonunda Ürdün ile Suudi Arabistan arasındaki sınır ihtilafları ve İngiltere'nin konuya müdahalesi; Irak ve Suud arasında akdedilen 2 Nisan 1936 tarihli "İttifak ve Arap Kardeşliği Muahedenamesi"; benzer bir muahedenamenin Mayıs 1936'da Mısır ile Suud arasında imzalanması.

Öte yandan, 1930'lu yılların sonlarında, Türk-Arap ilişkileri açısından oldukça önemli olan Türkiye-Suriye arasındaki Hatay ihtilafında ise Melik İbn Suud; Ankara'ya tepki göstermesi için Arap milletlerinden tazyik gördüğünü, ancak Türkiye ile ilişkilerini bozmamak için doğrudan tepki göstermediğini Cidde'deki İngiliz diplomata aktarmıştır.

Netice itibarıyla, Türkiye Cumhuriyeti-Suudi Arabistan ilişkileri, geçmişten gelen iki taraflı önyargıların ve karşılıklı hassasiyetlerin şekillendirdiği bir zeminde, Büyük Savaş sonrasının karşılıklı müttefik arayışını ön plana çıkaran şartları ve liderler düzeyindeki iyi niyetle temellendirildi. 1915 Arap İsyanı ve -müşterek hasım mahiyetindeki- Şerif Hüseyin ailesinin yarımada tasfiye edilmesi sonrasında Atatürk ve genç cumhuriyetin, İbn Suud'un Necid ve Hicaz Krallığı'nı 1926'da, Suudi Arabistan Krallığı'nı da 1932'de ilk tanıyan devlet olması ve Cidde'de ivedilikle diplomatik temsilcilik açması son derece önemli adımlardır. Bu sayede Britanya ve Fransa'nın bölgedeki etkinliği de bir ölçüde azaltılabılmıştır. 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'na her iki ülkenin de girmemesi, keza bir önceki savaştan edinilen çıkarımları göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu ilişki düzeyi, her ne kadar sonraki yıllarda aynı ölçüde yakın mahiyette devam ettirilemese de ilişkilerin sağlam temeli sonraki yönetimlere miras bırakıldı.

Mehmet Akif KOÇ

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.11, Yer No: 24.18.15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer No: 019.35.5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 259.744.20.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.5

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.8

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.15

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.22

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.24

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.26

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.27

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.749.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.749.3

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.751.21

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 35.28.17

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 26.63.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.11.1, Yer No: 26.29.6

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 12.45.19

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 5.50.19

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (4. devre, 1. fevkalâde toplantı, 17 Şubat 1336), Ankara 1992, I.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 1507, 31 Mayıs 1930.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 1567, 11 Ağustos 1930.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 9 Haziran 1932

Cumhuriyet, 9 Haziran 1932.

Cumhuriyet, 13 Haziran 1932.

Vakit, 9 Haziran 1932

Telif-Tetkik Eserler

AHMADİ, Behzad, **Türkiye: Hâl ve Âyende** (بهزاد احمدی، ترکیه: حال و آئنده), İntişârât-i Muessese-yi Ferhengî-yi Mutâlaât ve Tahkikât-i Beynelmilelî, 2008.

ANTONIUS, George, **Arap Uyanışı: Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü**, (Trc. Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.

ARMAOĞLU, Fahir, "Hilâfet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIV Sayı: 41, Temmuz 1998, ss. 347-358.

ARMAOĞLU, Fahir, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, 4 cilt, hazırlayanlar: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim, 10. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019.

ATAY, Falih Rifki, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 1999.

ATWAN, Abbas Fazel, **el-Alakat el-Suudiyye el-Turkiyye** (العلاقات السعودية التركية - عبّاس فاضل عطوان), el-Arabi li'l-neşr ve't-tevzi', 2015.

BOSTANCI, Mustafa, **Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

GÜNGÖRDÜ, Oğuz Bilge, **"Turkey-Saudi Arabia Relations since the Establishment of the Saudi Kingdom"**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

İNÖNÜ, İsmet, **İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyet'in İlk Yılları (1923-1938)**, Yenigün Haber Ajansı, 1998.

KARPAT, Kemal, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KOÇ, Mehmet Akif, "Interpretation of the rise of MBS and Saudi Foreign Policy according to the Barakah Circle Theory", **Journal of IslamicJerusalem Studies**, 2019, 19(2): pp. 165-180.

KOÇ, Mehmet Akif, "Tarihi İhtilafın Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", **İran Çalışmaları Dergisi**, 3 / 1 (Haziran 2019): ss. 91-120

POLAT, Ü. Gülsüm, **Türk-Arap İlişkileri - Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika - I**, Ankara, 1987.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Atatürk Dönemi - İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

İnternet Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Riyad Büyükelçiliği, Önceki Büyükelçilerimiz, <http://riyad.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> , Erişim tarihi: 24 Kasım 2021.

28/11/2023 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-suudi-arabistan-iliskileri/?pdf=5132> adresinden erişilmiştir